

مبانی الگویی شخصیت زن مسلمان ایرانی با محوریت قرآن

فاطمه عباسی^۱

چکیده:

قرآن کریم از روش های گوناگونی برای تربیت انسان ها استفاده کرده است. در بین این روش ها، روش الگویی که بر ارایه الگو برای ایجاد یا تغییر رفتار مبتنی است، از اهمیت خاصی برخوردار است؛ زیرا با مشاهده الگو، فرآیند تربیت در مرتبگی با سهولت بیشتری انجام می شود. در این تحقیق مبانی الگویی شخصیت زنان با محوریت قرآن به روش توصیفی-تحلیلی بررسی شده و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه ای (رایانه ای) می باشد. باید توجه داشت زنان به عنوان نیمی از پیکر اجتماع، نقش تربیتی مهمی در تربیت کل جامعه بر عهده دارند، زیرا بیشترین بخش فرآیند تربیت، در دوران کودکی و در دامن مادران صورت می گیرد. بنابراین، لازم است به پرورش زنان در ابعاد مختلف، توجه خاصی شود. این تحقیق در پی آن است که با مراجعه به آیاتی از قرآن کریم که شامل داستان هایی در مورد زنان است، از نکات تربیتی ای که می تواند از جنبه های مختلف دینی، اخلاقی و تربیتی برای همه زنان، سازنده باشد، استفاده نموده و الگویی از زن مورد نظر قرآن کریم را به نمایش گذارد و راه تربیت زنان را با ارایه این الگوها هموار کند.

واژگان کلیدی: الگو، ایرانی، زن، قرآن، مسلمان

^۱ مدرسه الزهرا، سطح ۲، پایه ۵

مقدمه:

توجه به جنبه های گوناگون زندگی زنان از دیدگاه قرآن کریم بسیار اهمیت دارد. قرآن تنها به جهت داستان سرایی و قصه گویی و بیان تاریخ به این مسأله اشاره ندارد، بلکه می کوشد در قالب آن ها، شیوه زندگی درست یا نادرست را به زنان هر جامعه ای نشان دهد تا زنان افزون بر دریافت تجربه از پیشینیان، عبرت آموزی را نیز پیشه زندگانی خود سازند. از این رو، قرآن برای به کمال رساندن استعداد های زنان به ارایه نمونه هایی می پردازد تا ایشان با قدم نهادن در آن مسیر، راه سعادت را با اطمینان پیمایند.

این کتاب آسمانی برای هدایت و تربیت بانوان، با بیان سرگذشت تلخ و شیرین از زنان نام آشنای تاریخ و تمجید ضمنی جنبه های مثبت و تقبیح مظاهر منفی رفتار آنان، زنان را به پیروی از الگوهای شایسته فرا خوانده و آنان را از پیمودن راه ناصواب نمونه های ناپسند بر حذر می دارد.

اگرچه شمار زنانی که به سرگذشت آنان در این پژوهش اشاره می شود از نظر کمی زیاد نیست، ولی هر کدام، ظرفیت ها و ظرافت های ویژه ای دارند که می توانند مبنای برنامه سازی های تازه قرار گیرد، به گونه ای که هرگونه استفاده اعتقادی، عبادی، تربیتی، اخلاقی دور از ذهن به نظر نمی آید. در هر حال، بیان الگوهای تربیتی قرآن برای دختران مسلمان و حتی غیرمسلمان، راهکاری بسیار مؤثر در تربیت زنان و مادران آینده جامعه خواهد بود.

مفهوم شناسی واژگان تحقیق:

۱-مسلمان

مسلمان یا مُسْلِم کسی است که به تعالیم دین اسلام معتقد بوده و بر اساس آن عمل می کند. از نظر فقه های شیعه، مسلمانی به صرف گفتن شهادتین ثابت می شود.^۱

۲-قرآن

واژه «قرآن» یک واژه عربی اصیل به شمار می رود و ریشه اشتقاق آن از ماده «قرأ» به معنای خواندن گرفته شده است. برخی نیز در وجه تسمیه قرآن گفته اند: چون جامع ثمرات تمامی کتب سالفین است^۲

^۱ سایت ویکی شیعه

^۲ سایت آیین رحمت

۳-الگو

معادل واژه الگو، واژه های مدل، مقتدا، اسوه، قدوه، مثال و نمونه است^۱ در بین واژه های بیان شده، بعضی تنها مختص انسان بوده و برخی دیگر، هم برای انسان و هم برای غیر انسان استفاده می شود. واژه های مقتدا، اسوه و قدوه از گروه اول و بقیه از گروه دوم به شمار می آیند. در اینجا به بیان مختصر معانی هر یک از واژه های بیان شده، می پردازیم:

اول: واژه های خاص

مقتدا: آنکه به او اقتدا کنند، آنکه مردم پیروی او کنند؛ یعنی پیشوا، پیشماز، امام جماعت^۲

اسوه: پیشوا، مقتدا، قدوه، پیش رو، پیروی، پس روی، خصلتی که شخص بدان لایق مقتدایی و پیشوایی گردد و...^۳

قدوه: پیشوا، مرجع، مقتدا.^۴ وجه اشتراکی که در معانی اشاره شده وجود دارد، معنای پیشوا و مقتداست؛ یعنی فردی که به دلیل ویژگی ها و خصوصیاتش، صلاحیت تبعیت و پیروی را به دست آورده است.

^۱ لغت نامه، ج ۲، ص ۲۷۷۹

^۲ همان، ج ۱۳، ص ۱۸۸۱۷

^۳ همان، ج ۲، ص ۲۱۹۶

^۴ همان، ج ۱۰، ص ۱۵۴۰۶

دوم: واژه های عام

مدل: الگو، نمونه، سرمشق، هرچیز و هر کس اعم از مجسمه، انسان و غیره که در برابر هنرمند قرار گیرد تا از روی آن نقاشی کند یا مجسمه بسازد.^۱

نمونه: نمودار، شبه، مانند، مثل، آنچه که به عنوان سرمشق و مثل کامل باشد: دبستان نمونه، شاگرد نمونه.^۲

مثال: فرمان، حکم، مانند، شبیه، نظیر، نمونه، سرمشق، الگو، نمودار، مجسمه و...^۳

همچنان که مشاهده می شود، معنای واژه های گروه دوم عمومیت داشته و هر نوع نمونه ای را که بتوان با آن شبیه سازی نمود، شامل می شود.

با توجه به معانی بیان شده، مشخص می شود که واژه الگو نیز از گروه دوم بوده و به انسان نمونه اختصاص ندارد، ولی با در نظر گرفتن موضوع پژوهش که تنها در برگیرنده زنان است، مقصود ما الگو در مفهوم انسانی آن است (مقتدا، اسوه، قدوه) و انتخاب واژه الگو در عنوان پژوهش به این دلیل است که در اصطلاح روان شناسی و علوم تربیتی، معمولاً کلمه «الگو» استفاده می شود.

با روشن شدن معنای واژه الگو، در می یابیم که در «مبانی الگویی قرآن» فرآیند «به کمال رساندن یا رشد دادن کارکردهای روانی» به وسیله ارایه نمونه های عینی و قابل انطباق صورت می گیرد که در این صورت تربیت، آسان تر و مؤثرتر خواهد بود، زیرا فرد تربیت شونده به جای آن که به صورت ذهنی رفتار مناسب را فرا گیرد، با مشاهده موقعیت های واقعی و همانند سازی خود با الگو، قادر خواهد بود که در موقعیت های مختلف به صورت مطلوب عمل نماید و در رسیدن به کمال، توفیق بیشتری بیابد.

قرآن کریم ضمن استفاده گسترده از تربیت الگویی، مردم را از تقلید ناآگاهانه و غیر مبتنی بر برهان، بر حذر داشته است:

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ.
(بقره: ۱۷۰)

^۱ لغت نامه، ج ۱۲، ص ۱۸۱۴۵

^۲ همان، ج ۸، ص ۱۲۰۰۹

^۳ همان، ج ۱۲، ص ۱۷۸۹۷

و چون به آنان گفته شود از آنچه خدا نازل کرده است پیروی کنید، می گویند نه، بلکه از چیزی که پدران خود را بر آن یافته ایم پیروی می کنیم. آیا هرچند پدرانشان چیزی را درک نمی کرده و به راه صواب نمی رفته اند؟

در قرآن کریم الگوهای مطرح شده که اختصاص به جنس مشخصی ندارند. خداوند متعال از رسول اکرم صلی الله علیه و آله^۱ و ابراهیم علیه السلام^۲ به عنوان اسوه برای همه مردم یاد می کند و مردم را، از مرد و زن به پیروی از آن بزرگواران فرا می خواند.^۳ بنابراین، الگوهای ارایه شده در قرآن برای زنان، تفاوتی با الگوهای مردان ندارند، همچنان که قرآن کریم از همسر فرعون و حضرت مریم علیهما السلام به عنوان الگوهای برای مردان و زنان مؤمن نام می برد.^۴ ولی از آن جا که در این تحقیق در پی آنیم که تنها زندگی زنان مطرح در قرآن کریم را مورد مطالعه قرار داده و با بررسی آن، الگویی برای ابعاد مختلف زندگی زن مورد نظر قرآن ترسیم نماییم، قید «زنان» در موضوع تحقیق به کار رفته است، به ویژه این که انتخاب مدل از عواملی همچون سن و جنس نیز متأثر می شود.^۵

با طرح مطلب مورد اشاره، این سؤال به ذهن می رسد که در این صورت تنها می توان از حضرت مریم و آسیه علیهما السلام و همسران نوح و لوط یاد کرد؛ زیرا قرآن ضمن بیان داستان زنان دیگر، تصریحی به نمونه بودن آنان نداشته است؛ در این صورت آیا می توان در سرگذشت آنان نیز الگویی برای زنان یافت؟ امام خمینی رحمه الله در کلام خود، عبرت آموز بودن قصه های قرآن را در نظر گرفته و فرموده اند:

تمام قصه هایی که در قرآن نقل شده است، گاهی هم تکرار شده است، برای این بوده است که مسئله اهمیت داشته است و این قصه ها راهنمای مردم بوده و برای تهذیب بوده است. قرآن، کتاب احکام نیست. کلیات را، کلیات احکام را، اصولش را ذکر فرموده است. قرآن کتاب دعوت است و کتاب اصلاح یک جامعه است.^۶

پس، قرآن کریم در نقل داستان ها و بیان تاریخ، تنها به دنبال قصه سرایی نیست، بلکه هدف قرآن از بیان سرگذشت گذشتگان، آشنا ساختن مردم با درست و نادرست در طول حیات آنان و عبرت گرفتن از آن است. و به این خاطر است که بیان یک قصه در قرآن، به صورت مکرر انجام می شود، در حالی که اگر مقصود تنها بیان تاریخ بود، نیازی به تکرار مکررات نبود.

۱ احزاب: ۲۱

۲ ممتحنه: ۴

۳ آل عمران: ۳۱

۴ حریم: ۱۱ و ۱۲

۵ فرهنگ جامع روان شناسی _ روان پزشکی، ص ۱۴۰۶

۶ روح الله موسوی خمینی، صحیفه نور، تهران، مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۶۹ _ ۱۳۶۱، ج ۱۶، ص ۹

خودداری موسی علیه السلام از پذیرش شیر زنان دیگر، نشانگر اهمیت خاص تغذیه با شیر مادر و تأثیراتی است که از نظر جسمی و روحی بر کودک می گذارد. بنابراین، می توان گفت: شیر مادر، بهترین غذا برای کودک و دامن پر مهر او مناسب ترین محل برای تربیت فرزند به شمار می رود.

۲- تغذیه مناسب مادر

باتوجه به لزوم تغذیه نوزاد با شیر مادر، ضروری است که مادران با استفاده از غذای کافی و مناسب، زمینه رشد کمی و کیفی کودکان خود را فراهم سازند.

در بحث تغذیه مناسب مادر در دوران بارداری، با استناد به حدیثی از حضرت علی علیه السلام، خرمای تازه به عنوان بهترین غذای مادران باردار معرفی شد، زیرا خداوند در زمان بارداری مریم علیها السلام غذای او را از خرمای تازه قرار داد. در روایتی دیگر، رسول اکرم صلی الله علیه و آله با استناد به آیه ۲۵ سوره مریم، زن نفساء^۱ را به خوردن رطب، به عنوان اولین غذا سفارش نموده اند. در ادامه آن روایت از رسول خدا صلی الله علیه و آله سؤال شد که اگر فصل خرمای تازه نبود، چه کنیم؟ فرمود: به جای آن، هفت خرما از خرمای مدینه و اگر آن نیز در دسترس نبود، هفت خرما از خرمای منطقه خودتان مصرف شود. که خدا عزوجل می فرماید: به عزت و جلال و عظمت و رفعت منزلتم، زن نفساء در روز زایمان خرما نمی خورد، مگر این که اگر فرزندش پسر بود، پسری بردبار و اگر دختر بود، دختری صبور خواهد شد.^۲

چهارم: تربیت معنوی کودک

۱- نذر برای گماشتن فرزند در خدمت خدا

همسر عمران که سال ها در آرزوی داشتن فرزند به سر برد، پس از آنکه باردار شد، چون تنها به سعادت و رستگاری فرزندش می اندیشید، نذر کرد که او را در راه خدا آزاد نماید:

چون زن عمران گفت: پروردگارا! آنچه در شکم دارم، نذر کردم تا آزاد شده باشد^۳

روشن است که دختر عمران، برده نبوده تا مادرش او را آزاد کند؛ پس تحریر در این آیه به معنی آزاد ساختن از قید ولایتی است که والدین بر فرزند خود دارند. پس با تحریر، فرزند از تسلطی که پدر و مادر بر او دارند خارج می

نفساء: زنی که وضع حمل کرده است. محمد بن مکرم بن منظور، لسان العرب، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ ق ج ۱۴، ص ۲۳۷^۱

تفسیر نور الثقلین، ج ۳، ص ۳۳۰^۲

عمران. ۳۵^۳

شود، دیگر پدر و مادر او را به خدمت نمی گیرند و اگر این تحریر به وسیله نذر و به خاطر خدا انجام شود، به این معناست که این فرزند در ولایت خدا داخل شود و تنها او را بپرستد و خدمت کند. و خدمت خدا کردن این گونه است که در مسجد و کلیسا و اماکن مقدسی که مختص عبادت خداست، خدمت کند^۱

دای متعال نیز این نذر مخلصانه و بی شائبه را پذیرفت و خود، پرورش جسمی و روحی مریم را عهده دار شد، او را نیکو بار آورد.^۲

۲- انتخاب نام نیک

پس از وضع حمل، همسر عمران ابتدا نام فرزند خود را انتخاب کرده و او را «مریم» نامید و آن گاه او و ذریه اش را از شیطان به خدا پناه داد.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ... وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ. (آل عمران: ۳۶)

کلمه «مریم» در آن شهر، به معنی زن عابد و نیز زن خدمتکار است. از همین جا معلوم می شود که چرا این مادر، دختر خود را بی درنگ بعد از وضع حمل، «مریم» نامید و چرا خدای تعالی این عمل او را حکایت کرده؛ خواست تا بعد از نومیادی از داشتن پسری که محرر برای عبادت و خدمت باشد، همین دختر را برای این کار محرر کند.^۳ انتخاب نام خوب برای فرزند که اولین اقدام تربیتی مادر مریم پس از زایمان تلقی شده،^۴ هم به رشد و تعالی شخصیت کودک کمک کرده و باعث می شود که از مطرح شدن نامش در بین نزدیکان، احساس حقارت نکند و هم نشانگر طرز تفکر، نگرش ها و گرایش های والدین و خط سیری است که برای حرکت فرزند خود در طول زندگی ترسیم نموده اند.

۳- دقت در گزینش مربی شایسته برای فرزند

وظیفه تربیت فرزند در سال های نخستین زندگی، بر عهده مادر است. ولی پس از طی مراحل نخستین رشد، نیاز به مربی، به ویژه در زمینه پرورش عمیق الهی و معنوی احساس می شود. از آنجا که ویژگی های مربی نیز چون مادر در شکل دهی شخصیت کودک مؤثر است، لازم است والدین به ویژه مادر در تعیین مربی فرزند خود، دقت و

^۱ تفسیر المیزان، ج ۳، ص ۲۶۷

^۲ فتقبلها ربها بقبول حسن و انبتها نباتا حسنا» پس پروردگارش، وی مریم را با حسن قبول پذیرا شد و او را نیکو بار آورد. (آل عمران: ۳۷ و ۳۸)

^۳ تفسیر المیزان، ج ۳، ص ۲۷۰

^۴ حتی در بعضی از روایات، نام گذاری فرزند را پیش از ولادت او مستحب دانسته، والدین را به نام گذاری کودکان سقط شده نیز ترغیب نموده اند. محمد حر عاملی، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: موسسه آل البیت لاحیاء التراث، ۱۴۰۹ ق، ج ۲۱، ص ۳۸۷

حساسیت لازم را به خرج دهند. مادر مریم او را تحت حمایت الهی قرار داد، خداوند نیز به نیکویی مریم را پرورش داد و آن گاه زکریا را به عنوان مربی و سرپرست او معرفی نمود:

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا. (آل عمران: ۳۷)

پس پروردگارش وی را با حسن قبول پذیرا شد و او را نیکو بار آورد و زکریا را سرپرست وی قرار داد.

نتیجه گیری:

از مطالب گفته شده روشن میشود که قرآن کریم برای به کمال رسانیدن استعدادهای انسان، افزون بر تبیین راه سعادت و فراخواندن انسان به پیروی از آن، به خاطر آنکه طی این طریق بر سالکان آن دشوار ننماید، به ارایه نمونه هایی نیز پرداخته است تا با قدم نهادن در جای پای آنان، راه سعادت را با اطمینان و آسانی بیشتری طی نمایند. در این میان، برای هدایت و تربیت بانوان با بیان سرگذشت های تلخ و شیرین از زنان سرشناس تاریخ و تمجید ضمنی جنبه های مثبت و تقبیح مظاهر منفی رفتار آنان، زنان را به پیروی از الگوهای شایسته فراخوانده و از پیروی نمونه های ناپسند بر حذر می دارد.

رهبر معظم انقلاب اسلامی، این روش قرآن کریم را این گونه توصیف نموده اند:

قرآن کریم تنها موعظه نمی کند، بلکه برای معرفی زن، نمونه هایی را ارایه می کند و تربیت معنوی و رشد و بالندگی زن را با نمونه سازی به او می آموزد.^۱

در این پژوهش در پی آن بودیم که با تحلیل نگرش ها، گرایش ها و رفتارهای قولی و عملی زنان مورد اشاره در قرآن کریم، الگویی در ابعاد گوناگون برای پرورش زنان مسلمان و تبدیل آنان به انسان کامل به نمایش بگذاریم.

عبدالرحیم موگهی، سیمای زن، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۳، ص ۱۲۷^۱

منابع و مأخذ

*قرآن کریم

*نهج البلاغه صبحی صالح. قم، انتشارات الهجره

۱- آقا بخشی، علی؛ فرهنگ علوم سیاسی، با همکاری: مینو افشاری راد. تهران، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، ۱۳۷۴

۲- آلوسی البغدادی، شهاب الدین محمود؛ روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ ق.

۳- ابراهیم هلال، ابراهیم؛ من بطولات المرثه فی القرآن الکریم، مکتبه النحضه المصریه، ۱۴۰۶ ق.

۴- ابن فارس، احمد؛ معجم مقایس اللغه، تحقیق و ضبط. عبدالسلام محمد هارون، قم، مرکز نشر دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ ق.

۵- ابن منظور، محمد بن مکرم؛ لسان العرب، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ ق.

۶- ابوالفتوح رازی، حسین؛ تفسیر ابوالفتوح رازی، تهران، چاپخانه محمد حسن علمی، ۱۳۳۴.

۷- ابی حیان الاندلسی، محمد؛ تفسیر البحرالمحیط، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۳ ق.

۸- قطب، سید؛ فی ظلال القرآن، بیروت، دارالشروق، ۱۴۱۵ ق.

۹- القمی، علی بن ابراهیم؛ تفسیر القمی، صححه و علق علیه و قدم له طیب الموسوی الجزایری، قم مؤسسه دارالکتابه، ۱۴۰۴ ق.

۱۰- گرجی، منیر؛ نگرش قرآن بر حضور زن در تاریخ انبیاء، شرح و بسط، زهرا امی، تهران، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶

۱۱- مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار، بیروت، الوفاء، ۱۴۰۳ ق.

۱۲- مصباح یزدی، محمدتقی؛ معارف قرآن، قم، مؤسسه در راه حق، ۱۳۶۸.

- ۱۳- مطهری، مرتضی؛ آشنایی با قرآن، جلد ۴: تفسیر سوره نور، قم، صدرا، ۱۳۶۹ _ ۱۳۶۸.
- ۱۴- مطهری مرتضی؛ اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب، تهران، صدرا، ۱۳۶۸.
- ۱۵- مطهری، مرتضی؛ «زن و سیاست»، ماهنامه پیام زن ۳، (خرداد ۱۳۷۱)، ۱۵ _ ۱۰.
- ۱۶- مطهری، مرتضی؛ نظام حقوق زن در اسلام، تهران، صدرا، ۱۳۷۴.
- ۱۷- معلوف، لوئیس؛ المنجد فی اللغة، تهران، انتشارات اسماعیلیان، ۱۳۶۲
- ۱۸- مکارم شیرازی، ناصر؛ با همکاری جمعی از نویسندگان، تفسیر نمونه، تهران دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲
- ۱۹- موسوی خمینی، سید روح الله؛ آداب الصلوه، تهران مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمه الله، ۱۳۷۰
- ۲۰- موسوی خمینی، سید روح الله؛ تحریر الوسیله، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- ۲۱- موسوی خمینی، سید روح الله؛ رساله توضیح المسائل، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۲
- ۲۲- موسوی خمینی، سید روح الله؛ صحیفه نور، تهران، مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۶۹ _ ۱۳۶۱